

Religionsfrihed – et foredrag med udgangspunkt i det vi ved om aktuelle politiske forhandlinger april 2016

Af Lisbet Christoffersen

Slide 1: titelblad

Lisbet Christoffersen er professor (mso) i ret, religion og samfund på Roskilde Universitet og adjungeret professor i kirke- og religionsret på Københavns Universitet. Foredraget er holdt efter indbydelse på Menighedsfakultetet mandag den 18. april 2016.

Det skrevne ord gælder. Formuleringerne kan godt blive lidt anderledes i mundtligt oplæg og samtale – men det er den skrevne tekst, jeg kan citeres for. Foredrag og slides er lettere revideret efterfølgende for at tage højde for debatten efter foredraget. Færdigformuleret 19. april 2016.

Slide 2: oversigt over foredraget

1. Det aktuelle politiske arbejde og dets relevans for et foredrag på MF

I forbindelse med spørgetiden i Folketinget den 15. marts 2016, indbød Statsministeren folketingets øvrige partier til forhandling efter påske om bekæmpelse af religiøs ekstremisme (Ritzau, 15. marts 2016).

I forlængelse heraf har statsministeren nedsat et hurtigt arbejdende regeringsudvalg med kirkeminister, MF Bertel Haarder (V) som formand.

Dette udvalg leder forhandlingerne med folketingets øvrige partier om konkrete tiltag mod trossamfund. Målet er at afdække feltet og vedtage evt lovgivning inden folketingets sommerferie i år. Og baggrunden er TV2's afdækninger i udsendelserne 'moskeer bag sløret'.

Slide 3: Regeringen vil -

Der har været mange forslag til, hvad man kunne gøre. Jeg har i avislæsning den foregående måned registreret følgende ideer:

Forbyde religiøse foreninger, der ikke har søgt eller opnået godkendelse som trossamfund, hvis de udgør en trussel. Kriminalisering af ytringer, som undergraver dansk lovgivning og evt også af praksis, hvor kvinder bliver holdt væk fra arbejdsmarkedet af religiøse grunde. Udarbejde en dynamisk liste over prædikanter, som spreder had i deres forkyndelse og som kan forhindres i at komme til Danmark.

Retten til at vie folk skal fratages prædikanter, der ikke ”respekterer normerne i vores samfund”. Undergravning af kønnenes ligestilling og advarsler mod unges seksualmoral har været nævnt som problematisk. Der er fokus på vielsesbemyndigelsen, på anvendelse af folkeoplysningsmidlerne og på indførelse af værdighedskrav til religiøse forkyndere, også uden for folkekirken. Lige inden denne runde kom det frem, at der tidligere har været stillet krav til trossamfund, der ønskede vielsesbemyndigelse om, at de skulle overholde grundlæggende politiske rettigheder, herunder give lige politiske rettigheder til kvinder og mænd i deres organisationer. Der er forslag om at kræve, at al forkyndelse skal foregå på dansk, at ingen trossamfund må være medfinansieret af udenlandske statsmagter eller i hvert fald ikke sådanne, som overtræder grundlæggende menneskerettigheder. Der er forslag om, at prædikanter som undergraver demokratiet kan fratages statsborgerskab eller, med en anden formulering, at forkyndere der taler mod demokratiet, skal have deres rettigheder indskrænket.

I første omgang blev det fremført, at ”grundloven skal udfordres”, og at vi ikke kan respektere ”en hvilken som helst fuldmægtig”, som skriver notater, der sætter rammer for den politiske handlekraft.

Bertel Haarder har imidlertid i alle sammenhænge manet til, at arbejdet skal ske inden for rammerne af grundloven og de internationale konventioner. Senest har han i et ret stort læserbrev den 14. april 2016 i Kristeligt Dagblad den understreget, at der ikke er noget i vejen med at være stærkt troende; tværtimod; det er netop i troende menneskers konflikter med statsmagten, at friheden vinder frem.

MF Martin Henriksen (DF), som bl.a. er formand for Folketingets udvalg vedrørende udlændinge, integration og boliger, taler derimod for, bl.a. i debatindlæg i Kristeligt Dagblad den 16. april 2016 (Religionsfriheden skal indskrænkes) og et Ritzau telegram i Politiken 22. marts 2016 (Religiøs lovgivning i strid med loven skal straffes), at folketinget skal vedtage en lov om, hvordan grundloven på dette område skal tolkes. Han vedgår, at han ønsker religionsfriheden indskrænket.

Det er således også Martin Henriksen, der fra sin nævnte formandspost ganske usædvanligt har anmodet folketingets lovsekretariat om at udarbejde et notat om forståelsen af grundlovens §§ 67, 69 og 70,¹ dvs. de bestemmelser i grundloven, der fastlægger rammerne for religionsfriheden og som dermed er i fokus i dette foredrag.

---

¹ Notatet er dateret 6. april 2016. UUI Alm. Del. Bilag 134/2015-2016. Det fremgår af notatet, at det bygger på

Det fremgår af det nævnte notat, at det er udarbejdet til brug for det nævnte udvalg og at notatet har ”særligt fokus på lovgivningsmagtens mulighed for at begrænse religionsfriheden.” Det fremgår endvidere, at notatet er ’kortfattet’ og baseret på de seneste statsretlige fremstillinger. Hvor disse er uenige, er dette dog ikke fremhævet.

Slide 4: aktuelle svar fra konservativt-kristne miljøer

Det har været en gennemgående argumentation i de skriftlige indlæg, jeg har læst fra folk i miljøer, der for tiden kalder sig selv for ’klassisk kristne’, at hele denne debat ikke er relevant for dem/Jer, for *her praktiserer man ikke vold, og man opfordrer ikke til vold.*

Det er jeg helt klar over, men det ændrer ikke på, at jeg opfatter denne lovgivningsrunde som klart relevant i dette miljø.

Det har også været en gennemgående argumentation, at ’vi overholder den danske lovgivning’. Og allerede her begynder spørgsmålene at brænde på. For mon ikke det udsagn forudsætter, at den danske lovgivning giver plads til, at den klassiske eller konservative eller evangelikale livsform kan både praktiseres og forkyndes frit?

Allerede her kan det være på sin plads at nævne en sag, hvor præcis den konflikt har været fremme, og sammenligne den med en lignende sag med et lidt anderledes udfald.

Slide 5: Straffeloven, Fomsgaard & Hizb-ut-Tahir

Det fremgår af straffelovens § 266 b, at ”Den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhånes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering, straffes med bøde eller fængsel indtil 2 år. Stk. 2. Ved straffens udmåling skal det betragtes som en særligt skærpende omstændighed, at forholdet har karakter af propagandavirksomhed.”

I 1990 blev *Emmy Fomsgaard* fra Skjern-området tiltalt for i et læserbrev bl.a. at have skrevet at ”Er en homofil ikke en slags tyv? Stjæler han ikke sin næstes ære, og måske hans liv, ved at udnytte ham og måske påføre ham AIDS?..... Homosex er den ækleste form for hor.” Emmy Fomsgaard blev frikendt i både Retten i Skjern og Vestre Landsret, hvor dommerstemmerne dog var 3-3.

Fomsgaard citerede i sit læserbrev 3. Mos. 18.22, der i den daværende udgave lød ”hos en mand må du ikke ligge, som du ligger hos en kvinde; det er en vederstyggelighed”.

Emmy Fomsgaard var en troende kristen fra et konservativt miljø – dengang ville folk i det område af kirkelivet med stolthed have kaldt sig selv fundamentalister, eller, med en amerikansk udvikling, evangelikale, i dag ville man sikkert sige ’klassisk kristen’.

I forbindelse med sagen blev der argumenteret for, at *direkte citater fra Bibelen* faldt uden for racismeparagraffen. Der blev altså lagt vægt på, at religiøse citater i sig selv skulle kunne udvide ytringsfrihedens område.

Hvor langt dette argument – at citater fra og forkyndelse af hellige skrifter i sig selv skulle kunne udvide ytringsfriheden – rækker, blev senere afprøvet i den såkaldte Hizb-ut-Tahir-sag.

Her blev organisationens talsmand idømt 60 dages betinget fængsel for i løbesedler at have skrevet "Og dræb dem, hvorend I finder dem, og fordriv dem, hvorfra de fordrev jer. ... Jøderne er et bagvaskende folk, og de er et folk, der forråder og bryder aftaler og pagter, og de opdigter løgne og fordrejer ord fra deres rette sammenhæng, og de fratager uretfærdigt rettighederne og de har dræbt profeter og dræber uskyldige, og de er voldsommest i fjendskab til muslimerne, og Allah har forbudt os at tage dem til loyale venner."

Ordene ”Og dræb dem, hvorend I finder dem” er et korancitat. Der var altså, fuldstændig lige som i Fomsgaard sagen tale om, at *hate speech* mod en anden befolkningsgruppe blev legitimeret af, at her var tale om religiøse citater og religiøs overbevisning.

Alligevel blev der ikke her tilkendt udvidet religiøs ytringsfrihed.

Den afgørende forskel er, at selvom der – som i Fomsgaard-sagen – var tale om et religiøst citat, så var det religiøse citat samtidig en opfordring til drab og fordrivelse. Og den forkyndelsesmæssige kontekst, hvori plakaten indgik, lagde ikke afstand fra denne tolkning.

Man kan jo ærligt talt ikke sige, at Emmy Fomsgaard overholdt den danske lovgivning. Objektivt set overtrådte hun straffeloven.

Når hun alligevel i sidste ende blev frikendt i Vestre Landsret (med dommerstemmerne 3:3, så lettere var det ikke), skyldtes det især to ting: hun blev fremstillet som en sød, men lidt forvirret ældre dame, der ikke talte for noget stort miljø. Det er sådan set ikke rigtigt, det ved enhver der kender denne del af dansk kirkeliv eller har fulgt den efterfølgende debat om vielse af par af samme køn i folkekirken.

Det mere afgørende var, at Fomsgaard overtrådte ganske vist straffeloven, men ikke på en måde, der opfordrede til vold. Hendes opfordring ville føre til udstødelse, foragt, segregering – men ikke til vold og mord. Dét er samtidig den afgørende grund til, at Hizb-ut-Tahir blev dømt.

Slide 6: Bertel Haarder

Bertel Haarder har (i KD 15. april 2016) givet udtryk for, at ”de forhandlinger, jeg leder, handler om hvorvidt religionsfriheden bliver brugt til at dække over opfordringer til vold eller lignende – og det skal jo ikke være beskyttet af religionsfriheden. Når en imam sidder og fortæller en kvinde, at hun skal underkaste sig manden og slå børnene, så skal det ikke beskyttes af, at det handler om religion.”

I første del af citatet er målet at ramme den forkyndelse, der indeholder en opfordring til vold. Men den er det, som sagen om Hizb-ut-Tahir viser, allerede muligt at ramme. Måske er der behov for at skærpe straffelovens bestemmelser om medvirken eller opfordring; måske er der behov for at klargøre – gennem retspraksis? – at forkyndelse, der legitimerer vold ikke er beskyttet af religionsfrihed. Men så længe vi er i forholdet omkring vold, er der næppe nogen der vil protestere mod Haarders formuleringer: det skal heller ikke efter min opfattelse være beskyttet af religionsfriheden.

Der er ganske vist nogle af mine kolleger, der har ment, at man også i Danmark skal have lov til at gå ind for Shari'a (og formentlig ligeledes Mosaisk ret som vi kender den fra Gammel Testament, incl 'øje for øje'-strafformer) for fuld udblæsning, også dens strafformer, så længe der blot ikke bliver opfordret til at udøve disse strafformer i Danmark.

Det mener jeg ikke. Vi lever i en globaliseret verden, og en forkyndelse, der indeholder konkret anvisning på anvendelse af mord som religiøst begrundet reaktion, kan også oversættes til konkret handling, om ikke her så dér. Jeg vil i hvert fald for min del klart tilkendegive, at jeg mener, at denne type forkyndelse som

talehandling burde være omfattet af en straffelovsbestemmelse om forbud mod opfordring til vold og skærpet, netop pga den religiøse forkyndelsesmæssige kontekst.

Så er der det med at slå børnene. Mon al kristen opfordring til at tugte sønnerne i Guds navn er ophørt i 'klassisk-konservative kredse'? I forbindelse med afskaffelse af tugtelseretten, først i skole og institution og så i familien, har der da ellers været eksempler nok på forkyndere, som mente, at det var i strid med gode, bibelske anvisninger. Men fair nok, hvis den opfattelse ikke længere findes, så er det da en glæde at høre. Og så er det et godt eksempel på, at lovgivning faktisk kan medvirke til at ændre folks holdning, når lovgivningen kommer på det rigtige tidspunkt.

Og så tredje del af citatet, det med at "fortælle en kvinde, at hun skal underkaste sig manden." Altså, jeg har nu personligt hørt uendeligt megen forkyndelse om, at manden er kvindens hoved og at kvinder skal tie i forsamlinger og – det kan da ikke være en forkyndelse, der helt er gået af brug?

Og hvis det er en forkyndelse, der stadig er i brug – så er det da ikke svært at høre den forkyndelse som en forkyndelse om, at kvinden skal underkaste sig manden? Er konservative kristne mon faktisk med på, at det skulle være muligt at kriminalisere en sådan forkyndelse? Eller at kunne fratage rettigheder fra trossamfund, hvor en sådan forkyndelse trives?

Det kan godt være, vi med Jens Ole Christensen i Kristeligt Dagblad 15. april 2016 skal afskaffe begrebet fundamentalisme. Men at afskaffe begrebet ændrer ikke på, at enhver, der vil være loyal over for sit trosgrundlag kan komme i konflikt ikke alene med moderne normer, men også med aktuel lovgivning. Det er dén problemstilling, vi står midt i – og jeg synes, man gør sig sagen for let, hvis man tror, at det kun er muslimer, der er et problem eller har et problem.

Så derfor er fokus i dette foredrag en diskussion af, hvad religionsfrihed er i dagens Danmark og hvor de ømme punkter ligger i den aktuelle lovgivningsproces (ud fra det, vi ved om den).

Jeg rejser ikke denne debat for, som det har været anført i debatten (senest i overskriften på et debatindlæg fra Indre Missions formand, Hans-Ole Bækgaard, den 12. april 2016 i Kristeligt Dagblad), "kulturradikalt" at beskyjde 'klassisk kristne miljøer' for fundamentalistisk at kunne sammenlignes med klassisk islamiske miljøer.

Jeg rejser den for at bidrage til, at også de miljøer, der kalder sig klassisk kristne, forholder sig til det arbejde, der pågår, så der ikke hen over natten kommer en lovgivning på bordet, man ikke havde forestillet sig.

2. Nogle nødvendige sondringer (slide 7)

I opremsningen af de initiativer, folketingspolitikere den sidste måned har stået frem med, kan man få øje på i hvert fald tre forskellige skalaer eller sæt af sondringer, som i sig selv åbner for 'glidebaner' og som det er nødvendigt at forholde sig til.

For det første er det ikke helt klart, hvordan og hvorvidt man skelner mellem *holdning* og *handling* og *den forkyndelse*, der ligger derimellem.

Lad mig give et eksempel: skelnes der i disse lovgivningsinitiativer mellem *holdning* til stening af utro kvinder som en integreret del af Shari'a, *forkyndelse* af stening som en integreret del af Shari'a, *opfordring* til at overholde Shari'a i sin helhed og dermed også stening (men ikke i Danmark); opfordring til at indføre Shari'a i sin helhed (og derunder stening) også i Danmark, direkte opfordring til stening (der jo er klart strafbart, vi taler om en bestialske form for mord) og den faktiske *handling*?

Det er **for det andet** ikke helt klart, i hvilket omfang man taler om at a) kriminalisere eller b) undladelse af tildeling af rettigheder/fratagelse af rettigheder (som f.eks. vielsesbemyndigelse, skattefradrag mv).

Og endelig er det **for det tredje** ikke sikkert, hvordan disse punkter vil blive kombineret. Det er det selvfølgelig ikke, allerede af den grund, at dette arbejde pågår lige nu. Men lige præcis derfor kan det jo også være fornuftigt nok at pege på nogle faldgrupper.

Skal det f.eks. være muligt at *fratage* grupper rettigheder, som ikke 'respekterer normerne i vores samfund'? eller skal det ligefrem være muligt at *kriminalisere* holdninger, der er i strid med 'normerne i vores samfund'? Og hvad er det da for normer, vi taler om – politiske rettigheder i organisationer er et eksempel på en grundlæggende rettighed, som nogle konservative frimenighedskredse gerne fratager kvinder. Skal man så kunne få vielsesbemyndigelse og fradrag?

Jeg finder det meget væsentligt, at ikke alene repræsentanter for Islam, men alle trossamfund i Danmark – også folkekirkelige kredse – gør en indsats for at afklare,

hvor man *egentlig* står, når det gælder forholdet mellem på den ene side åndsfrihed og på den anden side lovgivningsmagts kompetence. For i sin kerne er religionsfrihed jo en indskrænkning af statsmagts kompetence over for religiøse mennesker og grupper. *Hvor langt rækker religionsfriheden – i fremtiden?* Det er dét spørgsmål, der diskuteres politisk i disse uger.

3. Hvad er religionsfrihed? (slide 8)

Grundlovens § 67 giver enkeltpersoner og grupper adgang til at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning – uden at de først skal spørge statsmagten om lov.

Heri ligger selvfølgelig en forskel til enevældens religionstvang. Men der ligger også en forskel til enkelte Europæiske lande, der har modeller, hvor enhver organisation, der vil kalde sig et trossamfund, skal registreres som sådan. Danskerne har religionsfrihed direkte efter grundloven uden yderligere lovgivningsmæssige eller administrative foranstaltninger. Det ville være grundlovsstridigt at indføre en tvungen registrerings- eller godkendelses ordning som forudsætning for, at en organisation kunne nyde grundlovens beskyttelse som trossamfund.

Religionsfriheden drejer sig om **gudsdyrkelse**, dvs. som det fornylig er udtrykt i et notat fra Folketingets lovsekretariat: Kultiske og rituelle handlinger, som følger af en religiøs overbevisning. Der er – som i andre europæiske lande – tale om forkyndelse, rituelle handlinger (gudstjeneste og kirkelige handlinger), eller, igen med lovsekretariatets ord: gudstjeneste, bøn, ceremonier og særlige skikke. De særlige skikke kan så igen omfatte f.eks. overholdelse af fødevaremæssige forskrifter eller religiøs beklædning.

Slide 9: ”Lovgivningsmagten er afskåret fra at forbyde borgernes gudsdyrkelse i tilknytning til religiøse samfund”.

Folketingets lovsekretariat har som nævnt fornylig udarbejdet et bemærkelsesværdigt notat om grundlovens tre bestemmelser om religionsfrihed, særligt med henblik på lovgivningsmagts kompetence. Notatet er bemærkelsesværdigt af flere grunde:

Det er bestilt af udlændinge-, integrations- og boligudvalget, men trossamfunds forhold er omfattet af kirkeudvalgets kompetence (ligesom forhandlingerne ledes af

kirkeministeren) – religion er ikke som udgangspunkt et udlændinge- eller integrationsproblem; religionsfrihed er først og fremmest en borgerrettighed.

Grundlaget for notatet er også bemærkelsesværdigt: notatet understreger, at det er kortfattet og alene baserer sig på nogle få forfatningsretlige standardværker. Men standardværket med kommentar til den europæiske menneskerettighedskonvention er ikke benyttet. Det samme gælder Gammeltoft-Hansens kommentar til grl.'s religionsfrihedsbestemmelser i den af Henrik Zahle redigerede grundlovskommentar. Heller ikke speciallitteratur om religionsret, nationalt og internationalt, er benyttet.

Disse særegenheder og forbehold, som også til dels fremgår af selve notatet, ændrer imidlertid ikke på, at notatet rummer en række ret vidtrækkende konklusioner og kan få en betydelig indflydelse, allerede fordi det ligger som et offentligt notat i Folketingets materiale. Det er derfor værd at beskæftige sig med.

Det første sted i notatet, hvor konklusionerne forekommer spinkle, er i den her citerede formulering (**slide 9**). Den fremstår som om religionsfrihed alene var en rettighed, der kunne udøves *i tilknytning til et trossamfund*. Det er imidlertid ikke tilfældet. Der er – og har altid været – enighed i litteraturen om, at religionsfrihed primært beskytter **slide 8 igen** den enkeltes ret til at have, antage og skifte religion samt til at udøve denne religion offentligt eller privat – alene eller sammen med andre. Det ændrer ikke på, at også den kollektive organisationsfrihed er beskyttet, som det direkte fremgår af den danske grundlovsbestemmelse. Men det er altså ikke muligt at konkludere, at religionsfrihed for at være beskyttet skal udøves 'i tilknytning til religiøse samfund'.

De handlinger, der er beskyttet, er gudsdyrkelse – dvs. (**slide 8**) – ikke alene gudstjeneste og andagt, men også 'undervisning' og 'religiøse skikke'.

Religionsfrihed (i Danmark) omfatter derimod ikke aktiviteter, som nok er religiøst motiveret, men ikke i sig selv er et led i gudsdyrkelse – heller ikke, selvom den, der varetager disse handlinger, mener noget andet. **Slide 10**. Tilsvarende vil man i Danmark ikke anse kernefunktionen i et religiøst drevet hospital eller tilsvarende diakonale institutioner for omfattet af et begreb om religionsfrihed; de er, hvad de er: hospitaler, sociale institutioner og skoler.

3.1. særligt om undervisning – og MF.

Den undervisning, der anses for omfattet af religionsfrihed, er således først og fremmest oplæring i religion inden for trossamfundet: søndagsskole, men også selvsagt studiekredse mv for voksne.

Det er imidlertid relevant at drøfte, om 'undervisning' også kunne omfatte egentlig friskolevirksomhed og tilsvarende religiøs undervisning på universitetsniveau.

Det er et spørgsmål, der også er rejst i den foreløbige slutrapport, som special rapporteur on freedom of religion and belief, prof Heiner Bielefeldt, Erlangen, afleverede den 22 marts 2016 efter sit to-ugers besøg i Danmark, hvor han også talte med repræsentanter for MF. I slutrapporten skriver Bielefeldt:

While private educational institutions exist at all levels of the school systems, from kindergartens to gymnasiums, this is not the case at the university level. Concerning university training, the State of Denmark holds a strict monopoly, with the effect that private institutions of learning with academic aspirations do not receive any official recognition. This inter alia affects private schools of Lutheran Theology existing in Copenhagen and Aarhus. Students enrolled in these institutions do not get any financial benefits from the State, and exams can only be conducted in cooperation with recognized universities in Denmark or universities abroad which formally have to provide the certificates (<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18500&LangID=E>).

Men jeg tror, der er lang vej at gå, før man kan argumentere for private religiøse universiteter som beskyttet af *religionsfrihed*.

For det første – **slide 11** – er den afgørende grund til, at religiøse skoler ikke er omfattet af grundlovens § 67, at de er omfattet af grundlovens § 76. I Danmark har vi – i modsætning til en lang række andre lande - faktisk ikke skolepligt, men undervisningspligt. Det er grunden til, at forældre ikke er forpligtet til at sætte deres børn i den offentlige skole – og det er igen grunden til, at forældre kan slå sig sammen og organisere en fri skole, som der så er lovgivet om. Religiøse skoler i Danmark har deres retsgrundlag i undervisningspligt & skolefrihed, ikke i religionsfrihed. Jeg tror indtil videre, at det er godt for religiøse skoler at være baseret på forældrenes frihed til at undervise deres børn.

I lande, hvor der er skolepligt, er det så derimod en fordel for forældrene, at religionsfrihed også omfatter forældrenes frihed efter EMRK, 1. tillægsprotokol stk 2, til at sikre sig, at religiøs undervisning finder sted i overensstemmelse med deres (altså forældrenes) overbevisning. Her burde man nævne sagen Folgerø and others vs Norway 2009, som førte til ændring af den norske grundlov, hvor ideen om obligatorisk fælles religionsundervisning i den offentlige skole blev udfordret af en

gruppe bestående af evangelikale lutherske kristne og ateister, der begge fandt at det liberale smøre, staten ville udsætte deres børn for, ikke havde noget at gøre med religionsundervisning. De vandt i Strasbourg, dels fordi undervisningen var obligatorisk og dels fordi Strasbourg samtidig havde brug for at stadfæste, at obligatorisk recitering af koranen i den offentlige skole i Tyrkiet var i strid med forældrenes religionsfrihed.

For det andet er der ikke i dansk forfatningsret en frihedsrettighed, som kan kaldes 'akademisk frihed'. Det er der i tysk ret og i EU's Charter om Grundlæggende rettigheder fra 2000 (**slide 12**). Universiteter og forskningsfrihed er ikke noget, der i Danmark har et grundlag i grundloven.

Men selvom vi så havde haft en forfatningsmæssig beskyttelse af forskningsfriheden, så ville det være en beskyttelse af den enkeltes forskningsfrihed på institutionen; ikke af institutionens forskningsfrihed. Det var faktisk et emne, der blev diskuteret ret kraftigt, senest da universitetsloven blev revideret (**slide 13**). Som det ses, fremgår det af universitetslovens § 2, stk 2, 1. pkt, at *universitetet* har forskningsfrihed. Det er en formulering, der så rimeligt kunne have rummet, at MF har frihed til at sætte sine rammer for forskningen. Men i 2. pkt – som salig Langballe fik indføjet efter en stædig kamp – er *den enkelte forskers forskningsfrihed* ligeledes blevet sikret. Og det er fremhævet i forarbejderne, at denne skal sikres også i konflikt med ledelsen på det enkelte universitet.

Og her vil jeg gerne spørge til, hvordan den enkelte forskers forskningsfrihed sikres på grundlag af §§ 2-3 og § 6 i MF's vedtægter, **slide 14**. Jeg mener, at MF har mindst det samme problem, som Langballe pegede på i forhandlingerne om universitetsloven: hvordan sikres den enkeltes forskningsfrihed på en institution, der er bundet til et religiøst-normativt grundlag?

Lad mig komme med et eksempel: En juridisk universitetslærer på et katolsk universitet i Milano udtrykker sig – muligvis, det er lidt uklart – kritisk om den katolske kirkes lære. Det kommer biskoppen for øre. Da han skal genansættes (efter 25 års tjeneste, men det er en anden sag) som juridisk universitetslærer, nægter biskoppen at give godkendelse til genansættelsen. Ved den europæiske menneskerettighedsdomstol i Strasbourg blev det alene kritiseret, at man ikke havde forelagt manden rygterne, før man traf sin afgørelse (altså en procesfejl). Men ledelsens kollektive frihed (kald det for nemheds skyld religionsfrihed her) til at

undertrykke den enkeltes forskningsfrihed eller i virkeligheden ytrings- og religionsfrihed i sammenhæng med hans stilling som forsker, den blev ikke anfægtet (

Det betyder, at man sagtens kan komme igennem i Europæisk ret med en model som den, MF har. Men det betyder samtidig, at jeg – med denne model som endnu et eksempel – igen og igen må advare mod, at i samme omfang vi tillægger trossamfund og organisationer kollektive rettigheder, i samme omfang udsætter vi enkeltpersoner – ansatte og medlemmer – for mulig undertrykkelse af deres individuelle rettigheder. Det *kan* være berettiget (**slide 15**) hvis det er nødvendigt og proportionalt i forhold til den stilling, der er tale om. Men er det berettiget at undlade genansættelse af en jurist, der ytrer tvivl om enkelte dogmer i den katolske lære? Og er det klogt at indskrænke forskningsfriheden for teologiske professorer? Nå, det mener man jo på MF, men religionsfrihed er det ikke. I Danmark. I dag. Derimod kan modellen muligvis i fremtiden blive udfordret af EU's regler om fri bevægelighed (**slide 16**) i kombination med en lang række domme fra EMD i Strasbourg der næsten alle sammen handler om, at det er den religiøse organisation der lægger linien. Det folder jeg gerne ud i et andet foredrag - .

3.2. særligt om ledsage foranstaltninger, herunder valg af forkyndere.

Også de handlinger, som er nødvendige forudsætninger for at gudsdyrkelsen i en forsamling kan finde sted, har hidtil været anset for også at være omfattet af religionsfriheden. Argumentet er, at ellers bliver beskyttelsen af religionsfriheden meningsløs. Dvs. der er som udgangspunkt frihed for at organisere sig som man vil, og at opføre de bygninger, som er nødvendige til formålet, ligesom religionsfriheden også som udgangspunkt indeholder retten til at kalde de forkyndere, man vil høre.

Disse elementer i religionsfriheden er stærkt understøttet i Europæisk sammenhæng: der er en række domme fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, som understreger, at religionsfrihed også er en frihed til selv at vælge sine forkyndere, ligesom især en række nutidige domme fra Strasbourg-domstolen understreger, at religionsfrihed også er en organisationsfrihed.

Med denne definition er der ingen tvivl om, at f.eks. Indre Mission i Danmark eller Københavner kirken eller Den katolske kirke eller en hvilken som helst dansk moské er omfattet af begrebet om religionsfrihed og dermed som udgangspunkt beskyttet mod statslig regulering af sin forkyndelse.

4. Kriterier for begrænsning af religionsudøvelse

At noget er omfattet af begrebet om religionsfrihed gør imidlertid ikke, at det automatisk er fuldt ud lovligt. Der er jeg enig med Martin Henriksen: religionsfrihed kan begrænses – og er i øvrigt automatisk begrænset af grundlovens ord om, at intet må læres eller foretages som strider mod sædeligheden og den offentlige orden. **Slide 17.**

Det store spørgsmål er imidlertid a) hvad der strider mod sædelighed og den offentlige orden og b), hvem der fastlægger det.

Slide 18.

Her har der været formuleringer fremme, som kunne tyde på, at nogle tror, at 'sædelighed' betyder 'sæd og skik'. Som om religionsfrihed alene kunne udøves inden for rammerne af, hvad der er almindeligt i Danmark = almindelig sæd og skik – sædvanemæssigt. Det er absolut ikke tilfældet!

Vi må holde fast i, hvad vi taler om her. Udgangspunktet er, at grl. § 67 er den eneste egentlige materielle frihedsrettighed i grundloven, dvs. den eneste bestemmelse, der sikrer et egentligt frihedsrum, som lovgivningsmagten ikke må og kan regulere. De øvrige frihedsrettigheder er anderledes. For dem gælder, at lovgivningsmagten kan beslutte regulerende indgreb, og den danske grundlov har ikke mange grænser her (der er nogle flere i EMRK som det danske folketing er bundet af).

Men når det gælder religionsfrihed er der ikke alene tale om forsamlingsfrihed, ytringsfrihed og organisationsfrihed. Der er tale om, at denne forsamlings-, organisations- og ytringsfrihed alene kan reguleres af lovgivningsmagten, hvis den udgave, trossamfundet selv giver det, strider mod sædeligheden og den offentlige orden og hvis reguleringen i øvrigt lever op til de kriterier, der er for en sådan regulering i internationale konventioner. Eller med Heiner Bielefeldts ord fra den tidligere nævnte foreløbige rapport fra besøg i Danmark:

In order to remain in line with international conventions that Denmark has ratified – in particular art 9 of the European Convention of Human Rights and article 18 of the International Covenant on civil and Political Rights – art 67 of the Danish Constitution requires a broad interpretation of the scope of protection (i.e. beyond 'worship of God') and a cautious interpretation of the limitation clause. (s. 2)

Og

According to European and international standards that Denmark has accepted, limitations on freedom of religion or belief, if deemed necessary, must meet a number of criteria, which are much more specific than the general 'good morals or public order' formula in Art 67 of the constitution (s 14).

Det er baggrunden for, at 'sædelighed' tidligere I den forfatningsretlige litteratur har været oversat til 'seksuelle exesser' og det undrer mig såre, at den formulering ikke er med i notatet fra folketingets lovsekretariat.

Slide 19.

Lidt sværere er begrebet 'den offentlige orden'. Den store diskussion er, hvorvidt lovgivningsmagten gennem almen, religionsneutral lovgivning kan regulere religionsfriheden.

Hvis der er tale om almen lovgivning, der intet har med religion at gøre – såsom bygge- og byplanlovgivning – kan lovgivningsmagten selvsagt fastlægge sådanne regler med bindende virkning også for trossamfund. Men i tolkningen af denne lovgivning må den tilpasses, så det ikke umuliggøres for trossamfund at bygge på en måde, som 'stemmer med deres overbevisning'. Det historiske eksempel er den russisk-ortodokse kirke i Bredgade i Kbh, der skulle være bygget så man kunne gå rundt om den påskemat. Alligevel blev den bygget sammen med næste hus. Det burde være undgået. Tilsvarende kan man selvsagt ikke tolke byggelovgivningen, så opførelse af muslimske religiøse bygninger bliver fuldstændig umuliggjort.

Kriteriet er her, at jo tættere man kommer på religionsudøvelsens kerne – gudsyndet i gudstjeneste, undervisning, andagt og overholdelse af religiøse skikke – jo mere skal sådan lovgivning, også selvom den er formuleret religionsneutral, i forhold til trossamfundenes pligt til overholdelse leve op til kriterierne i emrk art 9, stk .2: den skal være **slide 17 igen** nødvendig og proportional i et demokratisk samfund af hensyn til den offentlige tryghed, for at beskytte den offentlige orden, sundheden og sædeligheden; eller af hensyn til andre(s) friheder og rettigheder (hvilket er de kriterier, Heiner Bielefeldt henviser til i citatet ovenfor).

Heraf følger selvfølgelig, at man ikke kan lovgive "begrundet i en afstandtagen fra eller direkte forfølgelse af en bestemt religion", som lovsekretariatet har formuleret det (**slide 20**).

Men det er ikke korrekt, som det synes at være lovsekretariatets opfattelse, at religionsneutral dyrevelfærdslovgivning som forbud mod religiøs slagting er i

orden. Det er den iflg en klar dom fra EMD alene, hvis det samtidig fortsat er muligt for religiøse grupper at importere det nødvendige, korrekt slagtede kød. Religiøs føde er netop et eksempel på en bestemt, beskyttet rettighed.

Det er også at gøre sig opgaven for nem med lovsekretariatet **slide 21** at anføre, at gudsyndelse, der strider mod almindelig religionsneutral formuleret lovgivning, formentlig vil stride mod sædeligheden eller den offentlige orden. Det er en gammel formulering fra en tid, hvor lovgiver vidste langt mere om religiøs praksis og respekterede religiøs praksis i langt højere grad end det automatisk kan forventes i dag. I dag er man nødt til at anvende den angivne test: nødvendigt og proportionalt i et demokratisk samfund af hensyn til bestemte andre rettigheder.

Der gælder i øvrigt som nævnt et lighedskrav på dette område **slide 22**: lovgivning kan ikke begrundes med afstandtagen fra eller direkte forfølgelse af et bestemt trossamfund. Man kan altså ikke lovgive, fordi man tager afstand fra islamiske trossamfund. Man er nødt til at påvise den forkyndelse, som opfordrer til handling eller den faktiske handling inden for et bestemt eller flere trossamfund, man ønsker at ramme gennem lovgivning. Og denne forkyndelse eller praksis rammes generelt på tværs af trossamfund – det er som nævnt en af grundene til, at jeg har fundet det relevant at trække disse forhold frem i dag.

Et sidste krav i forhold til lovgivningsmagts kompetence: der er IKKE som det er anført i det nævnte notat **slide 23** en fuldstændig generel skønsmargin. Der er en skønsmargin for de enkelte lande i forhold til, hvem de er. Så når vores grundlov i forvejen skaber ulighed mellem trossamfund, så giver det en margin for at beskytte folkekirken særligt – men på den anden side en øget opmærksomhed på, at dette ikke må ske i strid med andre trossamfunds rettigheder. Argumentet om skønsmargin stammer fra nogle domme i forhold til Frankrig, der – fordi landet ifølge sin forfatning er sekulært – har fået medhold i at kunne regulere offentlig anvendelse af religiøs klædedragt. Men Danmark er ikke sekulært ifølge sin grundlov og har derfor en anden skønsmargin.

Det er også i den sammenhæng man skal se de mange forslag om at forbyde forkyndelse af religion på andet end dansk i Danmark. Det er et svært forslag at få skønsmargin for, al den stund DSUK er understøttet af den danske stat til at forkynde på dansk i andre lande. Her vil man i stedet sige, at disse andre lande må have den samme ret i Danmark. DSUK menigheder i Spanien medfører krav om Dyanet-menigheder i Danmark - .

5. Grl. § 69 om regulering af trossamfunds forhold – slide 18

Her er en kompetence for lovgivningsmagten. Netop fordi § 67 begrænser lovgivningsmagtens kompetence, er § 69 nødvendig til at fastslå, at lovgivende magt kan *noget* i forhold til trossamfund. Det, lovgivningsmagten kan, er at fastlægge trossamfundenes **forhold** ved lov, ikke den interne organisationsstruktur, jf. modsætningsvis om folkekirken, grl. § 66 (folkekirkens **forfatning** ordnes ved lov).

Forhold - Administrative bestemmelser - 1685 anerkendelse - Mosaisk troessamfund 1814: statsborgerret og opgive parallelle retssystemer - Metodistkirken 1865

1915-grundlovens bestemmelse - Fortsat anerkendelser (anglikanske, nordiske, baptister mv) - Slut 1950erne første muslimske – 10 år på en hylde - 1969 ægteskabslovens §§ 16 -18 med tilhørende bemærkninger: egentligt trossamfund - Københavns biskop særlig rådgiver (Niels Underbjerg) - Eksisterende ekspertudvalg, der foretager indstillinger om godkendelse af trossamfund - Armin Gertz, Warburg, prof i forfatningsret Jens Elo Rytter - Udarbejdet retningslinier, revideret adskillige gange -

Eksisterende rettigheder – **slide 25-29.**

Gammeltoft II-udvalget, **slide 30.**

Slide 31: grl. § 70. Når vi er uden for området for religionsfrihed og trossamfundenes forhold, så er religion ikke nogen undskyldning for at undlade at opfylde en borgerpligt (medmindre lovgivningsmagten accepterer det, jf fritagelse for værnepligt). Og når vi er uden for området for religionsfrihed, er religion heller ikke noget statsmagten kan lægge vægt på borgerlige anliggender. Det var de klar over allerede i den grundlovgivende rigsforsamling. A.S. Ørsted pegede på, at med den formulering i grl. Ville vi få jødiske højesteretsdommere. That's the point, svarede Grundtvig – i højesteret er alle dommere, uanset religiøs tilknytning.

Det skal vi holde fast ved. Også derfor er vi nødt til at kunne afgrænse, hvad der er religionsfrihed/religionsudøvelse og hvad der er et fælles, borgerligt samfund.

6. Konklusion: en historisk/juridisk kerne og mine vurderinger

Slide 32: allerede grundloven sætter grænser for åndsfriheden. Derfor er det ikke tilstrækkeligt, som Hans-Ole Bækgaard i et debatindlæg i KD den 12. april 2016 at kæmpe for åndsfrihed. Inden for hvilke grænser? Til hvad? Dét er det centrale spm for tiden.

Og her er det, som det forhåbentlig også er fremgået, heller ikke nok at sige, at man ikke er voldelig. For det, der fra nogle sider for tiden kræves er, at man også skal understøtte demokratiet – og spørgsmålet er selvfølgelig dels, om det er lovligt generelt eller i konkrete relationer at stille et sådant krav og dels, hvorvidt man vil gå ind for det.

Det er heller ikke nok at sige, at man overholder gældende lovgivning – debatten drejer sig om ny lovgivning og grænser for ny lovgivning og hvilke kriterier, der skal opfyldes, for at ny lovgivning er indenfor grundlovens og konventionernes rammer.

Der er en historisk-juridisk kerne, som jeg har søgt at vise Jer. Påvisningen af en sådan kerne kan ikke blot affejes med henvisning til 'en hvilken som helst fuldmægtig' som statsministeren har været citeret for at sige. Påvisningen af denne kerne – og af det forhold, at kernen har grænser, at der altså kan sættes grænser for religionsfrihed (eller af andre begreber) kan heller ikke blot affejes med, at man ikke kan bruge universitetsforskere som eksperter i holdningsmæssige anliggender, som Jens Ole Christensen gjorde det i Kristeligt Dagblad 16. april 2016 (i en anden sammenhæng), **slide 33**. Også holdningsmæssige anliggender kan være reguleret ved lov og grundlov og den regulering har en sådan kerne, at præcis universitetsforskere kan være de rigtige til at påvise den – i en ophedet debat.

Modsat går det jo heller ikke at affeje en sådan juridisk kerne, som er klart fastslået i bindende domme fra EMD med, at 'nogle juridiske forfattere fremhæver dog', som det skete **slide 34** i notatet fra Folketingets Lovsekretariat.

I **slide 35** har jeg angivet dels hvad der efter min faglige vurdering klart ligger uden for området for religionsfrihed og dermed uden for beskyttelse. Det drejer sig om aktive voldshandlinger (vold mod kvinder og børn i hjemmet, stening og lignende shari'a straffe). Det er min klare opfattelse, at man ikke med henvisning til religionsfrihed kan undgå straf i sådanne sager – og jeg mener personligt også, at sådan bør det fortsat være.

Men kan man med henvisning til religionsfrihed citere religiøse skrifter, der lærer os, at vi skal anvende sådan vold? Jeg opfatter Hizb-ut-tahir sagen sådan, at forkyndelse

af og endog blot gengivelse med tilslutning af sådanne tekstcitater i sig selv ville være strafbare, i hvert fald i en kontekst, hvor forkyndelsen kunne opfattes som en tale-handling, der kan forstås som en legitimering af, at man gjorde det, selvom det var forbudt i det pågældende samfund. Hvis det ikke er indholdet i gældende straffelov, anbefaler jeg, at straffeloven ændres, så det bliver indholdet. Jeg mener faktisk ikke, det er en undskyldning, at 'ikke her i Danmark' eller 'ikke nu for tiden'.

Når vi derimod er ovre i området for grl. § 69 – lovgivningsmagts regulering af trossamfundets ydre forhold til det omgivende samfund – så mener jeg man kan en hel del.

For det første mener jeg, at man klart kan kræve af trossamfund, at de har åbne regnskaber, organisationsformer mv. Også om den del af deres økonomi, som ikke hidrører fra ligningslovens §§ 8A og 12. Det mener jeg i øvrigt, man også burde kræve af foreninger – der er jo en grund til, at Scientology og Grimhøjmoskeen er organiseret som foreninger, ikke som trossamfund. Dette krav mener jeg, man må kunne stille til alle trossamfund, uanset om de søger om noget som helst af staten.

For det andet mener jeg, at man af trossamfund, der søger om noget af samfundet i øvrigt – skatte- og momsfritagelse, fradragsret, vielsesbemyndigelse – må kunne kræve, at det pågældende trossamfund ikke fratager sine medlemmer borgerlige rettigheder: ytringsfrihed, forsamlingsfrihed, stemmeret, ret til at tage et arbejde mv.

Lad mig her nævne endnu et eksempel. Det hidtidige rådgivende udvalg om trossamfund blev mødt med en ansøgning om vielsesbemyndigelse fra en LM frimenighed, som ikke alene ønskede mandlige forkyndere (det er jo et legitimt ønske i dansk ret), men også ønskede at organisationens ledelse skulle være mænd, alene mænd skulle være valgbare og – hvis jeg har forstået det rigtigt – kvinder skulle heller ikke have stemmeret (om det sidste er korrekt eller ej er ikke afgørende for min vurdering).

Det er min klare opfattelse, at en sådan organisationsform er helt legitim efter grl. § 67 om religionsfrihed. Men det er min lige så klare opfattelse, at intet forpligter samfundet til efter grl. § 69 at give et sådant trossamfund nogen som helst rettigheder. Og min holdning (og her er vi i holdnings-afdelingen) er, at hvis et trossamfund vil fratage sine egne medlemmer almindelige borgerlige rettigheder (som de i øvrigt fremgår af grundloven), så er der ikke noget grundlag for at opnå nogen fordele fra samfundet i øvrigt. Forudsætningen ville selvsagt være, at der var et

lovgrundlag (det er der ikke i dag) og at folketingets flertal fandt, at indskrænkningen var nødvendig og proportional i et demokratisk samfund, og det ville jeg argumentere for, at den er – det forekommer helt uproportionalt at fratage sine medlemmer almindelige borgerlige rettigheder efter grundloven. Vi er nødt til at opretholde tale, stemme og arbejdsfrihed for alle borgere i dette samfund.

Så blev jeg i debatten spurgt, om ikke jeg dermed tillægger staten religiøse/totalitære rettigheder. Om ikke trossamfundet selv må organisere sig.

Det må trossamfundet, det har jeg ikke talt imod. Men jeg mener ikke, staten skal tolerere at et trossamfund tillægger sig selv totalitære rettigheder over for sine medlemmer. Det er statens opgave at beskytte den individuelle frihed for individer, også internt i trossamfund, fsva borgerlige anliggender.

Endelig har det været nævnt i debatten, at man ville kriminalisere ytringer, der var imod demokratiet eller i hvert fald fratage trossamfund rettigheder, hvis de havde en forkyndelse, der var imod demokratiet. Dét er jeg til gengæld ikke enig i. Dét mener jeg er at gøre staten totalitær. Vi må have lov at tale for en anden samfundsorden end den aktuelle. Hér går min grænse.

Tak for opmærksomheden.